
ÚJABB ADATOK A KÖZÉPKORI JOBÁGYI-MEZŐVÁROSI SZEMÉLYNÉVADÁS KÉRDÉSÉHEZ

1. A 14. századtól Mohácsig terjedő időszak az ómagyar kor egyik kiemelkedően izgalmas periódusa. Az Árpád-kor végétől indult meg ugyanis az a személynévadás jól megfigyelhető változási folyamat, amely még a magyar középkor utáni évtizedekre is jócskán átnyúlik. A 13. században még döntően egyelemű nevek lassan két-, sőt néha többeleművé alakultak, majd a keresztnév mellé helyezett megkülönböztető névelemből a középkor végére egyre inkább családnév lett. A személynévadás ezen új formái a társadalom vezető rétegét alkotó nemességtől kiindulva fokozatosan a jobbágyság körében is elterjedtek. Figyelemre méltó még emellett, hogy a középkor végére a megkülönböztető névelemek és a családnévek a korábbi, nagyrészt latin írásmódtól eltérően már sokszor magyarul kerültek be az oklevelekbe.

Ebben a nagyjából 300 éves időszakban tehát az okleveles anyagban feltűnő személynévek nevei szerkezetileg látványos átalakuláson mennek át (általánosságban I. FEHÉRTÓI 1969a, 1969b; MELICH 1943; BÁRCZI 1980). A fejlődés ütemével kapcsolatosan ugyanakkor nincs teljes egyetértés a kutatók körében. HAJDÚ MIHÁLY e folyamaton belül két periódust különböztetett meg. A családnévek elterjedésének korszakát nagyjából a 14. század eleje és a 15. század 30-as éveinek közé helyezte, míg e nevek megszilárdulása véleménye szerint egészen az 1520-as évekig tartott (HAJDÚ 2003: 324). MEZŐ ANDRÁS már a 15. század közepére elképzelhetőnek tartotta az öröklődő vezetéknevek kialakulását (MEZŐ 1970: 35). BÁRCZI GÉZA úgy látta, az e típusba tartozó nevek a 16. század közepére nagyrészt állandósultak és öröklődővé váltak (BÁRCZI 1956: 149). SZABÓ ISTVÁN már 16. század eleji forrásának neveit is nagyrészt öröklődő családnéveknek tartotta (SZABÓ 1954: 12). Ezzel szemben KUBINYI ANDRÁS szerint a polgárok és a parasztság megkülönböztető névelei még a középkor végén sem öröklődtek (KUBINYI 2003: 111). Egyes vélemények szerint a családnév alkalmanként a 16. században, de akár még a 18. században is felcserélődhetett, azaz nem szilárdult meg teljes mértékben a középkor végéig (PAPP 1955: 260).

A nézetek sokfélesége nem véletlen. Nem lehet egyértelműen meghatározni azt, hogy e névtörténeti változás egyes lépcsőfokai pontosan mikor következtek be. Ezen a téren ráadásul társadalmi viszonyoktól és földrajzi elhelyezkedéstől függően is igen nagy különbségek mutatkozhatnak. Így például a kételemű nevek elterjedése a nemesség körében jóval hamarabb indult meg, mint a jobbágyságon belül, aminek főként birtokjogi okai voltak (a nemesség 14. századi neveivel kapcsolatosan I. SLÍZ 2008). És míg az előbbieket általában a *filius*-os névformákat használták, addig a jobbágyok körében a 15. században már jóval gyakoribb volt a megkülönböztető név használata (FEHÉRTÓI 1969a: 29–30, 1969b: 155–6). A másik fontos jellegzetesség, hogy a kételemű nevek megjelenése a jobbágyság körében valószínűleg először az ország nyugati felében kezdődött meg, mégpedig főként az uradalmi központokban és egyéb jelentősebb településeken, s csak idővel terjedtek el Magyarországon keleti területein is (MAKSAY 1960). Szintén ilyen helyi specialitásnak vehető, hogy a kételemű nevek elterjedése a jobbágyság

körében jóval intenzívebb lehetett a nagyobb településeken, így például a mezővárosokban, mint a kisebb, alig egy-két tucat háznépet számláló jobbágyfalvakban. Nagyobb közösségeken belül ugyanis érthetően erőteljesebben jelentkezett az a társadalmi igény, hogy a közösség tagjait egyértelműen meg tudják különböztetni egymástól (FEHÉRTÓI 1969a: 32, MEZŐ 1970: 25).

A középkor e szakaszában tehát döntő, de egységesen csak nehezen értelmezhető változások zajlottak le a magyarság névadási viszonyaiban. E változások legjobban a jobbágyság névanyagán követhetők nyomon. Ennek az az oka, hogy korszakunkban – véleményem szerint – a nemesség és a városi polgárság még mindig aránylag statikus és kötött névadási szokásokat követett. A birtokos nemeseket még a középkor késői századaiban is főként birtokuk alapján nevezték meg, a városi polgárok (leginkább azok felsőbb rétegei) pedig gyakran igen hosszú időn, több generáción keresztül viselhették ugyanazt a családnevet. Ezzel szemben a jobbágyság – és még inkább a mezővárosi jobbágyság – névadási szokásai sokkal szabadabbak voltak: a közösség gyakran többször is megváltoztathatta az egyén megkülönböztető névelemét, sőt egyes esetekben akár családnevét is.

A mezővárosok azért is tűnnek a lehető legjobb terepnek névtörténeti változások vizsgálatához, mert jól érzékelhetően egy olyan nyitott társadalmi közeget alkottak, amelynek lakossága állandóan változott: különféle elemeket szívott fel és olvasztott magába a számottevő birtokkal nem rendelkező kismestől kezdve a faluról beköltöző jobbágyparasztiig. Az ilyen beköltözők általában új nevet kaptak a közösségtől származásuk vagy egyéb jellegzetességeik alapján. A mezővárosi társadalom fluktuációja tehát a személynévképzés intenzitását, a parasztpolgárok „névadási hajlandóságát” is jelentősen fokozhatta.

A 14–16. század közötti névtörténeti változások problémájának sokoldalúsága és fontossága már régóta arra sarkallja a kutatókat, hogy olyan jobbági névanyagokat tegyenek közzé, amelyek vizsgálatával értelmezhetővé válik e változások iránya és üteme. Ennek megfelelően az elmúlt évtizedekben számos kiváló forrásközlés látott már napvilágot a témakörben (hogy csak a legfontosabb, ilyen vizsgálatokra felhasználható publikációkat említsük: SZABÓ 1954, FEKETE 1955, TÖRÖK 1961, FEHÉRTÓI 1968, MEZŐ 1970, HAJDÚ 1984–1985, LÉVAI 1985, KREDICS–SOLYOSI 1993, ENGEL 1995, ENGEL–FEHÉRTÓI 1996, SZAKÁLY–SZÜCS 2005, N. FODOR 2005). E névanyagokat a szerzők általában hasonló elvek alapján, következetesen elemezték; vizsgálták az egyes névszerkezetek típusainak elterjedését és a keresztnéveket is. Külön érdemes kiemelni a fentebbiek közül (a többi érdemét egyáltalán nem kicsinyítve) a történész SZABÓ ISTVÁN nagyszabású forrásközlését, melyben hozzávetőleg 4000 jobbágynévet publikál Bács, Bodrog és Csongrád megye középkori tizedjegyzékeiből. Munkája jelentőségét bizonyítja, hogy névanyagát mások is felhasználták névtörténeti vizsgálatok elvégzéséhez (KÁLMÁN 1961, BÁLINT 1963).

Jómagam a közelmúltban tettem közzé azt a középkori személynévanyagot, amelyet főként hegyaljai mezővárosok önkormányzatának és társadalmi viszonyainak kutatása során sikerült kinyernem az okleveles forrásokból (GULYÁS 2007). Ez a forrásközlés az eddigiek hagyományát abból a szempontból nem követte, hogy a forrásoknak egy teljesen más típusát használta fel az adatgyűjtéshez. A felsorolt művek szerzői ugyanis általában urbáriumokat, tizedjegyzékeket és egyéb típusú összeírásokat, például victualiajegyzékeket használtak fel a személynevek összegyűjtéséhez. Ez egyébként érthető és

teljesen ésszerű, hiszen ahogy látható, az ilyen jellegű forrásanyag nagy mennyiségű, néha ezernyi nevet tartalmaz, ami a névtörténeti vizsgálatok számára is biztos alapot jelent. Ezzel szemben, ami szintén a források jellemzőiből következik, névanyaguk általában csupán egyetlen vagy néhány évből származik, így a személynevek fejlődésének csak egyfajta pillanatfelvételt nyújtja.

Az általam publikált forrásközlésben közzétett személynevek ugyanakkor egy meghatározott és jól lokalizálható terület, a későbbi Hegyalja és szűkebb környéke mezővárosaiból származnak. Többségében az itt található települések tanácsai által kiállított ingatlanszerződések képezték a gyűjtés bázisát. Az adatnyeréshez kéziratos formában felhasznált 172 oklevél 1987 személy nevét tartalmazza az 1303–1526 közötti időszakból; ezek közül nagy valószínűség szerint mintegy 1751 volt mezővárosi polgár.

Az ilyen jellegű, aránylag kis területről származó, homogénnek tekinthető névanyagot tartalmazó, nagyobb időtávot átfogó forrásbázis – csakis megfelelő kritikával természetesen – alkalmasnak tűnik statisztikai jellegű vizsgálatok elvégzésére is. A közzétett forrásanyag egy részének (egészen pontosan 140 oklevélnek) a segítségével a közelmúltban már elvégeztem egy elemzést, amely a foglalkozásnévből képzett személynevet viselő polgárok tanácsbeli reprezentációját, azaz a foglalkozásnév és a hivatalviselés közötti kapcsolatot igyekezett megállapítani (GULYÁS 2008). Ez a munka egyértelműen tükrözi, hogy ennyi név felhasználásával már ki lehet mutatni bizonyos, a személynévadásban megmutatkozó fejlődési tendenciákat a magyar középkor második felében. Ebből kiindulva a forrásközlésben szereplő nevek is alkalmasnak tűnnek arra a feladatra, hogy a segítségükkel az egyes személynévtípusok középkori elterjedését és a névadási szokások időbeli változásait kimutassuk.

A vizsgálathoz főként a már említett publikációban szereplő neveket fogom felhasználni, az abban foglaltaknál azonban sokkal kritikusabban kiszűrve azokat a személyeket, akik nagy valószínűség szerint nem voltak a helyi, jobbágyokból álló közösség tagjai. Ez persze a felhasználható adatok számának csökkenésével jár. A vizsgálat eredményének nagyobb megbízhatósága érdekében a névanyagot további 38, szintén a térségből származó oklevél személyneveivel egészítettem ki.¹ Az így felhasználandó 209 oklevél összesen 1866, kritikusan kiválogatott mezővárosi lakos nevét tartalmazza, a már említett, több mint 200 éves időszakból. Megemlítendő, hogy a névtörténeti adatok gyűjtése során a már idézett forrásközlésben alkalmazott elv szerint jártam el: azokban a *filiius*-os személynevekben, amelyekben az apa neve kételemű volt, az utóbbit külön is bevettem az adatbázisba. Így az *x filiius y dicti* z típusú nevekben *y dictus* z külön is bekerült a nevek

¹ Az oklevelek közül kivettem a forrásközlésben 113. sorszám alatt szereplő oklevelet, mivel abban csak bártfai polgárokról esik szó. A forrásbázishoz hozzácsatolt további oklevelek a következők: DL 5124 (1362), DL 60373 (1377), DF 254347 (1414), DF 220748 (1414), DF 281867 (1419), DL 18722 (1428), DL 12052 (1429/1495), DL 99502 (1435), DL 13191 (1438), DL 47903 (1446), DF 214242 (1467), DL 74711 (1471), DL 55978 (1474), DL 17712 (1475), DL 81806 (1478), DF 215201 (1486), DF 215353 (1487), DF 269884 (1491), DF 270750 (1493), DL 20241 (1494), DL 12052 (1495, átírás), DL 21080 (1496), DF 216497 (1501), DL 21080 (1501), DL 68141 (1502), DL 21175 (1503), DL 21780 (1507), DL 21781 (1507), DL21781 (1511), DF 271604 (1514), DF 271018 (1519), DF 217851 (1520), DF 217854 (1520), DF 218064 (1522), DL 23906 (1524), DF 218283 (1524), DF 218285 (1524), DF 218438 (1526). DL = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár; DF = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.

közé. Ez az eljárás jelentősen megnövelte a felhasználható anyag mennyiségét. Az oklevelek főként a következő településeken (mezővárosokban és mezővárosias jellegű falvakban) élő személyek neveit tartalmazzák: Abaujszántó, Aszaló, Gálszécs, Gönc, Hejce, Keresztúr, Lelesz, Liszka, Mád, Nagymihály, Patak, Ruzska, Sajószentpéter, Szikszó, Tállya, Tarcal, Telkibánya, Tiszavarsány, Tokaj, Tolcsva, Újhely, Újlak és Vámosújfalú.

Mielőtt továbblépnénk, mindenképpen szükséges egy fontos megjegyzést tenni, ugyanis mind a *mezőváros*, mind pedig a *jobbágy* kifejezés értelmezése némi magyarázatra szorul. A klasszikus, 15. századi értelemben vett mezővárosok az 1300-as években ugyanis még nem léteztek. A 14. század végéig a városias településekre az oklevelekben különböző terminus technicusokat alkalmaztak, egyáltalán nem következetesen. Így a leggyakrabban használt *libera villa*, *civitas* és *oppidum* elnevezés mögött nem szabad mindig különböző településtípusokat keresni, gyakran ugyanis egyetlen településre is párhuzamosan alkalmazták ezeket. A terminológiai változatosság mellett azonban még maga a településhálózat is meglehetősen képlékeny állapotban volt: ebben az évszázadban dőlt el, hogy mely helység hol fog majd elhelyezkedni a 15. századi településhálózat hierarchiájában (vö. pl. MÁLYUSZ 1953, BÁCSKAI 1965, KUBINYI 1972, LADÁNYI 1980).

Patak és Tállya például a 15. században már egyaránt mezőváros, azaz *oppidum* volt, s lakosságukat főként jogilag jobbágyi státuszban lévő mezővárosi polgárság alkotta. A 14. században azonban össze sem lehet vetni még a kettőt fejlettségük és jelentőségük szempontjából. A királyi birtokban lévő Patakot ugyanis ekkoriban még következetesen *civitas*-nak nevezték, s az oklevelek adatai alapján valóban városias és jelentős településről volt szó. A 15. századra azonban, noha továbbra is fontos és urbanizált hely maradt és 1429-ben még a szabad királyi városi rangot is megkapta (DL 12052), gyakorlatilag magánföldesúri kézben lévő mezővárossá süllyedt. Ezzel szemben Tállya, mely a 14. század folyamán egyszerű faluként szerepelt a forrásokban, a következő századra tudott csak a mezővárosok közé emelkedni.

Miért is fontos erre a kérdésre kitérni? Azért, mert míg például Tállya lakosainak jogi (azaz jobbágyi) helyzete a 14. századtól a középkor végéig gyakorlatilag nem változott lényegesen, azt egyáltalán nem lehet meggyőzően meghatározni, hogy a 14. századi Patak lakosságát pontosan milyen jogállású személyek alkották. Számos oklevélben találkozhatunk például olyan lakókkal, akik – rokonságuk és birtokaik alapján – lehetséges, hogy nemesek voltak, de legalábbis nemesi felmenőkkel rendelkeztek a városba költözésük előtt a (l. pl. DL 76988).

Úgy gondolom azonban, hogy mindezek ellenére a tervezett vizsgálati módszer, azaz a személynevek hosszabb időtávon keresztül is egységes vizsgálata elfogadható, hiszen – legyen szó akár a 14., akár a 15. századról – ugyanazon településekről van szó, még ha az oklevelek más terminológiával illetik is őket, és fejlettségük változott is az idő múltával. Lakosságuk jogi státusza és társadalmi helyzete megváltozhatott ugyan, de a 15. században megismert népesség akkor is a 14. századi lakosság átalakulásának eredményeképpen alakult ki. Ezért a névadás szempontjából e névanyag ha nem is homogén, de mindenképpen kontinuus halmazként kezelhető a vizsgálat során.

2. A céloom tehát az, hogy megállapítsam, az egyes személynévtípusok a tárgyalta időszakban hogyan változtak, milyen arányokat mutattak. Ehhez azonban adatainkat rendszerezni kell, amelyet jelen esetben elsősorban társadalomtörténeti szempontok alapján,

azaz főként a névadás indítéka szerint kialakított csoportok segítségével kívánok megvalósítani.

A személynevek általánosan elfogadható rendszerezése egyébként egyáltalán nem egyszerű feladat, hiszen a végeredmény mindig a rendszerezést elvégző személy szubjektív állásfoglalását és érdeklődési körét tükrözi. Nem véletlen, hogy a névtudományban eddig elvégzett nagyszámú rendszerezési kísérlet során nem csupán a szempontok sokfélesége volt általános jellemző, hanem azok keveredése is igen gyakran megfigyelhető. A téma jelentős szakirodalmát itt most nem látom szükségesnek felsorolni, hiszen azt két alkalommal is megfelelően összefoglalták a közelmúltban (HAJDÚ 2003: 761–7; N. FODOR 2008).

Ez alól a szubjektivitás alól természetesen az általunk felvázolandó rendszerezési kísérlet sem lehet mentes. Az N. FODOR JÁNOS által összefoglalt rendszerezéstípusok alapján meghatározva most ismertetőm módszerünk többszintű, de leginkább motivációs jellegű tipológiának tekinthető. A nevek etimológiáját a CsnSz., a FNESz. és az OklSz. segítségével állapítottam meg.

A névanyag két nagyobb csoportra osztható: az egyelemű és a két- vagy többelemű nevekre.

A) Az **egyelemű nevek** a 14. században még mindig jelentékeny számban tűnnek fel a forrásokban. Csoportjukat két alkategóriára oszthatjuk:

1. A legegyszerűbb az az eset, amikor a személynek csak a keresztnéve áll az oklevélben, mindenféle értelmező jelző, megkülönböztető névelem, esetleg családnév nélkül. Mostantól **önmagukban álló egyelemű neveknek** fogjuk őket nevezni.

2. Egészen más a helyzet a másik alcsoporttal. Vannak ugyanis személynevek, amelyek olyan szövegek környezetben állnak az oklevélben, amelyekből különböző, főként a rokoni kapcsolatokra vonatkozó információkat tudhatunk meg viselőikről, nem tudjuk azonban biztonsággal megállapítani azt, hogy ez az információközlés valamilyen névszerkezetet takar-e, vagy csupán a személy pontos meghatározását célzó egyszerű informatív tényközlésről van-e szó. Itt tehát egyfajta körülírást alkalmaznak, hogy megkönnyítsék az egyén személyazonosságának meghatározását az oklevél szövegében.

Ebbe a csoportba tartoznak például azok a szerkezetek, amelyekben a személyt valamilyen rokoni kapcsolat segítségével határozzák meg, de a rokon neve helyett csupán egy személyes névmás áll a szövegben. Ilyen formában legtöbbször a feleségeket, özvegyeket és a gyermekeket, de mindenképpen a közeli családtagokat nevezték meg: *Clara conjunx sua et Johannes suus natus; sua mater Agatha apellata; soror sua Elyzabeth; Clemens maritus suus* stb. Persze arra is van bőven példa, amikor nem személyes névmás áll az ilyen szerkezetekben, hanem teljes névvel szereplő családtag segítségével határozzák meg az illető személyt: *relicta condam Dominici Zekeres, Juliana nominata; Cristina uxor Thome Thoth de Olazy*. Néha maga a meghatározni kívánt személy keresztnéve marad ki a szerkezetből, általában nők esetében: *relicta quondam Ladislai Hywes*.

Ebbe a kategóriába tartoznak egyébként az *x filia y* típusú megnevezések is, akár egyetlen személyre alkalmazzák azt, akár csoportos genitívusos szerkezetben szerepelnek. Bár a *filius*-os neveket külön csoportba helyeztem, a *filiá*-val létrehozott nevek semmiképpen nem érdemelnek saját kategóriát. Előbbivel szemben ugyanis ezek nem válhattak családnevekké.

A csoport jelentős hányadát azok a szerkezetek adják, amelyekben több fiúgyermeket sorolnak fel egy *filius*-os típusú genitívusos szerkezetben (pl. *Nicolaus et Michael*

fili condam Damiani Benche). Ilyenkor nem tudjuk eldönteni, hogy e személyek egyenként is viselték-e az apa nevéből képzett nevet.

Végezetül ebbe a kategóriába sorolhatók azok a nevek is, amelyekben egy helynévre visszautalva határozzák meg a személy identitását, de a helynév helyett csak egy névmást jegyeznek le a szövegben, pl. *Johannes de eadem*.

Aránylag nagy elemszámú és problémásnak tekinthető elnevezéstípusról van tehát szó. Mégis úgy látom, hogy e nevek külön kategóriaként való kezelése teljesen indokolt, jóval egyértelműbb és a vizsgálat szempontjából is biztonságosabb, mintha ezeket a személyeket egyszerűen az apa nevéből képzett névvel rendelkező csoportba osztanánk be. Ezt a típust a továbbiakban **körülírásos egyelemű neveknek** nevezem.

B.) A másik, jóval népesebb csoport a két- és többelemű nevek csoportja. Itt öt nagyobb kategóriát és több kisebb alkategóriát lehetséges megkülönböztetni.

1. A legfontosabb és a személynevek kételeművé alakulásában talán legnagyobb szerepet játszó névtípust az **apa nevéből különféle módon képzett személynevek** jelentik. A középkori Magyarországon e névadási típus szinte automatikus, magától értendő volt.

Az egyes alkategóriákat abban a sorrendben fogom felsorolni, ahogyan az okleveles anyagban a középkor általam érintett szakaszában elterjedhettek. Legalapvetőbb és legkorábban megjelenő fajtáját a **filius-os típusú nevek** képviselik, melyek az apa nevének birtokos esetével egészültek ki, pl. *Jacobus filius Petri*. A latin írásbeliségben nyilvánvalóan ebből a típusból alakult ki a **filius** elmaradásával az **apanév genitívusban** álló változata is, pl. *Bartholomeus Stanislav*. Nem gyakori ugyan, de az is előfordul, hogy az ilyen névszerkezetben az apa nevének mindkét eleme birtokos esetben szerepel: *Michael filius Martini carnificis*.

A fejlődés következő lépcsőfoka az volt, amikor a birtokos szerkezet elmaradt az apa nevéből, így az mindenféle módosulás nélkül került át a fiú névszerkezetébe. Ezt a kategóriát célszerű a pusztá helynév analógiájára **puszta apanévnek** nevezni.² Ide tartozik az apa keresztnevének egyszerű átvétele (*Dominicus Antal, Stephanus Mathe*), az apa nevének képzett formában történő átvétele (*Thomas Herke, Matheus Jocus*), valamint az, amikor az apa nevének mindkét eleme összekapcsolódva kerül át a fiú nevébe (*Martinus Papsymon*). A háromfajta átvételt azonban az egyszerűség kedvéért nem fogjuk megkülönböztetni egymástól, hiszen kialakulásuk hasonló logikai séma alapján zajlott.

Egy fontos megjegyzés kívánkozik még ide: véleményem szerint az összes keresztnevből képzett személynév apanév lehetett, hiszen más motivációja az ilyen névadásnak nem nagyon képzelhető el. Ez pedig az imént említett becéző formákra is teljes mértékben vonatkozik.

Még egy altípust érdemes megemlíteni: azt, amikor az **apa neve egy -fia szócskával** kiegészítve alakul a fiú vezetéknevévé. Bár országosan ez a névtípus a középkor végén már komolyabban elterjedhetett, forrásaimban mindössze egyetlen ilyen személy szerepel, ezért a tipológia során nem alakítunk ki külön kategóriát a számára. Ezt az adatomat így a pusztá apanév kategóriájába soroltam. Mindenképpen érdemes azonban megemlíteni mint az apanévből való vezetéknevképzés egyik jellemző példáját: *Georgius Bothfya* (DL 10258).

² Itt szeretnék köszönetet mondani Slíz Mariannak a terminus megalkotásában és a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségéért.

2. A két- és többemű nevek halmazának második nagy kategóriája a **helynévi eredetű személynéveket** foglalja magában. Ezek az egyén származását, családjá vagy saját maga előző lakóhelyét adja tudtul. Itt is fennáll némi ellentmondás a szóbeliségben magyarul, és az írásbeliségben latinul alkalmazott névformák között. A magyarban e helyhatározók ugyanis már a kezdetektől *-i* képzővel, jelzőként álltak, míg az okleveles anyagban eleinte a latinosa forma volt használatos, s csak a későbbiekben jelent meg egyre nagyobb mértékben a szóbeliségben használt magyaros névforma. Jó példát szolgáltatnak erre azok az esetek, amikor egy oklevélben belül szerepel kétféleképpen az ilyen személynév, l. pl. 1421: *Georgius dictus de Senew* és *Georgius Seney* (DF 221294).

A legalapvetőbb típus tehát a **de prepozícióval** képzett helynévi eredetű személynévek csoportja volt: *Michael de Zerencz*, *Michael de Zalaczka* stb. Ennek egy továbbalakult, átmeneti változata az, amikor még ott áll a prepozíció a helyhatározó előtt, de már az *-i* képző is megjelent a szó végén, pl. *Emericus de Saaray*. A **de + -i képzős személynévek** azonban csak kis számban fordulnak elő adataim között, ezért külön kategóriát itt nem alkotnak; a *de* prepozíciós nevek közé számítom őket.

Az ilyen típusú helyhatározós személynévekből idővel a *de* eltűnt, helyette egyszerű **-i képzős** formában jelentek meg, pl. *Andreas Lelezy*. Ez az elnevezésforma a 15. században már az egyik leggyakoribb helyhatározós típus volt.

A másik gyakori forma a középkor végén a **puszta helynévvel álló személynév** (*Lucas Zathmar*, *Matheus Bwda* stb.).

3. A kételemű személynévek fentebb említett két csoportja, azaz az apa nevéből és helynevekből képzett névszerkezetek egyfajta mechanikus névadás eredményeképpen jöttek létre, nem tükrözték az elnevezett személy egyedi specifikumait, hiszen mindkét típussal bárkit könnyen meg lehetett nevezni. Ahogyan az apa neve bárkiről adhatott pontosabb meghatározást, úgy az előző lakhely is jól megkülönböztette a személyt, ha egy új településre költözött. Az ilyenfajta „racionális” névadás tehát azonos séma szerint ment végbe, és szinte semmilyen információval nem szolgált magáról a névadó közösségről sem.

Az egyénre és társadalmi közegére vonatkozólag ezeknél jóval informatívabb adatokat tartalmaztak azok a névszerkezetek, amelyek az adott személy egyedi jellemzőit, tulajdonságait, nációját, foglalkozását, társadalmi státuszát stb. rögzítették. Ezek olyan ragadványnevek voltak, amelyek a közösség szubjektív állásfoglalását, sőt lelkületét is remekül tükrözték, azaz túlmutattak a név viselőjén.

FEHÉRTÓI KATALIN a ragadványnevek e csoportját *megkülönböztető név*-nek nevezi, mivel funkciójuk alapvetően a megkülönböztetés volt. Azokat a neveket sorolja ide, amelyeknek a második eleme magyarnak tűnik, *dictus*-szal vagy anélkül kapcsolódnak az egyelemű névhez, *filius* és *de* nélkül³ (FEHÉRTÓI 1969a: 5).

A magyar második elemmel kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy ezek közé értelemszerűen a latin formában szereplő megkülönböztető nevek is beletartoznak (pl. a *parvus*, *magnus* stb. jellegűek), hiszen a szóbeliségben feltehetőleg a magyar formát használták, a latin pedig csak az okleveles gyakorlatnak volt köszönhető. Ezért a legkevésbé sem tudok egyetérteni azzal a véleménnyel, hogy az 1522. évi dézsmajegyzék

³ Nem keverendő össze a *megkülönböztető névelem*-mel, amely a *filius*-os, a *de*-s és a *de generé*-vel ellátott neveket is tartalmazza.

szegedi polgárneveinek latin alakja a reneszánsz névdivattal függött össze (BÁLINT 1963: 19).

A megkülönböztető nevek közül az első csoportot a **népnévből képzett személynevek** alkotják. Ezeket abban az esetben alkalmazták, ha a név viselőjének etnikuma eltért a környezetétől, valamilyen kapcsolatba került egy másik etnikummal stb. Térségünkben érthető módon leginkább szláv eredetűek kaptak ilyen nevet (*Mathias Thot, Thomas Sclavus* stb.), de azért egyéb népnevek is előfordulnak a korpuszban (*Lucasius dictus Zido, Ladislaus Zaaz, Simon Zekel, Albertus Olah, Michael Therek, Ambrosius Nemeth, Urbanus Ias, Ambrosius Paloz, Johannes Kwn* stb.).

A kategória legnépesebb alcsoportja egyértelműen a **tulajdonságneveké** volt. A legkézenfekvőbb külső (*Nicolaus magnus, Johannes niger, Stephanus Zakal, Johannes Fodor* stb.) és belső jellemzőkre vagy szokásszerű cselekvésre (*Petrus Baynak, Abrahaam Sarkan, Andreas Czokh, Orbanus bona* stb.) utaló elnevezések mellett számos esetben csak nehezen, vagy egyáltalán nem állapítható meg a névadás motivációja (pl. *Martinus Hwsweth, Johannes Zeel, Petrus Baran, Antonius Bokor, Matheus Olay, Georgius Kos*). Ennek ellenére az ilyen nevek mind tulajdonságnévnek tekinthetők, hiszen az egyénre vonatkozó valamilyen jellegzetességet tükröznek, még akkor is, ha az elnevezés az adott személy egy konkrét és egyszeri tetteinek köszönhetően alakult is ki.

Külön kiemelő, hogy egy jól elkülöníthető személynévtípus, az -s képzős nevek véleményünk szerint szintén a tulajdonságnevek közé sorolhatók. Az ilyen képzővel ellátott szavak általában valamivel való ellátottságot fejeznek ki (*Nicolaus Theyfeles, Petrus Disznos, Paulus Madaras, Petrus Kasas* stb.). A szakirodalomban elterjedt általános állásfoglalás szerint ezek nagy része foglalkozásnév volt (*Urbanus Soos, Franciscus Ffagyas, Petrus Borsoos, Lucas Seres, Petrus Kwthas* stb.), holott világos, hogy ilyen esetekben a névadásnak számos más motivációja is lehetett. Ezért ezek közül én csak azokat sorolom a foglalkozásnevek közé, amelyeket korábban szigorú szempontok alapján ilyen etimológiával rendelkezőként határoztam meg (bővebben l. GULYÁS 2008: 452–3).

A megkülönböztető nevek másik jelentős és a középkor végéig egyre gyarapodó csoportját a **foglalkozásnévből képzett személynevek** adják. Ezek a történettudomány számára is kiemelkedő értékkel bírnak, mivel a középkori kézműipar jelentőségére vonatkozó vizsgálatok legfontosabb bázisául szolgálnak (alapvetésül l. SZÉKELY 1967, 1970). Ezekben belül érdemesnek látszik két csoportot megkülönböztetni: a **latin** és a **magyar** formában lejegyzett névváltozatokat. Meggyőződésem szerint (melyet imént hivatkozott munkámban részletesen is megindokoltam) a latinul és a magyarul lejegyzett foglalkozásnévből képzett személynevek a középkor végére már nem ugyanolyan mértékben szolgálnak valós iparos tevékenységre vonatkozó hiteles forrásként. A latin kifejezések a 15–16. század fordulójára már jóval alkalmasabbnak tűnnek ennek megállapítására, míg az egyre inkább családnévvé alakuló magyar foglalkozásnevek devalválódnak ebből a szempontból.

A foglalkozásnévből képzett személynevek a legváltozatosabb mesterségek emlékét őrizték meg; iparos, kereskedelmi, mezőgazdasági és egyéb, például zenészi tevékenységre utaló egyaránt van közöttük (*Jetlinus institor, Jacobus clipeipar, Anthonius phiolator, Nicolaus Beller, Johannes Korczolas, Mathias Kalmar, Gregorius Chikos, Ladislaus Zakach, Antonius lapicida, Andreas Czapó, Johannes Molnar, Jacobus aurifaber, Petrus Kwrthos, Valentinus faber, Cristannus lanius, Johannes Mihees, Emericus Zantho, Johannes Nyro* stb.).

Ahogy az fentebb már megjegyeztem, az *-s* képzős, több lehetséges értelemmel is bíró neveket nem vettem bele ebbe a csoportba, egyetlen kivétellel: egy *Matheus Kereskes* nevű polgárról tudjuk azt, hogy hordókat készített 1477-ben. Mivel a bodnár és a kádár mesterség amúgy sem nem állt távol egymástól, ez a példa egyértelműen elfogadható mesterségnévként (DL 18006).

Meggondolandó a *Dyak* és *litteratus* szavak etimológiája (PAPP 1956). A szakirodalom általános állásfoglalása az, hogy ezeket a polgárokat rendre a kézművesekkel együtt sorolják fel, holott semmivel sem tudjuk bizonyítani, hogy valóban valamely írásbeliséggel összefüggő tevékenységgel keresték volna a kenyerüket. Ehelyett sokkal valószínűbb, hogy foglalkozásnév helyett egyszerűen egy műveltséget jelző kifejezésről van szó, amit akár rövidebb, iskolapadban eltöltött idő után is ráragaszthattak az egyénre. Ezért az ilyen neveket társadalmi helyzetet jelölő nevekként értékelem majd.

Ezzel egyúttal el is érkeztünk a megkülönböztető nevek utolsó csoportjához, a **tiszt-séget, hivatalt, illetve társadalmi státuszt jelölő** személynevekhez. Már az elején meg kell jegyezni, hogy a kategóriába tartozó egyik leggyakoribb kifejezés, a *bíró* az iménti *litteratus*-hoz hasonlóan komoly kérdéseket vet fel. Először is: forrásaink alapján a *iudex* kifejezés egyáltalán nem volt használatos az ugyanilyen értelmű családnév kifejezésére. A latinus formát és annak szinonimáit (*pretor*, *villicus*, *iudex primarius*, *capitaneus iudex* stb.) csakis a mezőváros vezető hivatalnokának megnevezésére használták. A nagyszámú ismert tisztviselőből, akiket a helyi oklevelek kiadói között szinte minden alkalommal megneveznek, egyiknek sem magyarul szerepel a hivatala, hanem kivétel nélkül latin formában. Ez azonban fordítva is igaz: amennyiben a kifejezés magyarul szerepel az oklevélben (*Biro* vagy *Byro*), mindig megkülönböztető névnek, sőt, egyes esetekben már családnévnek tekinthető. Családnév szerepelhet például egy 1487. évi tállyai oklevélben is, ahol két, ilyen nevet viselő személyt sorolnak fel a tanúk között (DF 215343). Ez alapján azt kell mondanunk, hogy a magyar *Biro* ~ *Byro* megkülönböztető név egy valószínűleg korábbi hivatalviselést kifejező, a középkor végére családnévként funkcionáló névtípus lehetett; így teljes mértékben elfogadhatónak tartom SZABÓ ISTVÁN hasonló meglátását (SZABÓ 1954: 10–1).

Ami a többi, ebbe a kategóriába tartozó személynevet illeti, találunk közöttük egyházi eredetűt (*Simon Pap*; *Johannes Kanthor*), gazdasági jellegű hivatalra (*Nicolaus Ispan*, *Ladislaus dictus Saphar*), vagyoni helyzetre (*Georgius Dwz*; *Georgius Czarar*), és társadalmi státuszra utalót is (*Gregorius Nemes*; *Martinus lyber*). Az elnevezés alapja néha pedig bizonyosan valós hivatalviselés volt. *Bartholomeus Aranchy* (1477–1478, DF 258868 és DL 18007) polgári származású lizikai hivatalos fia például apja tiszttségének köszönhetően a *Jacobus Aranchy alias Hyspan* (1484, DF 264536) nevet viselte.

4. Vannak olyan névszerkezetek is, amelyekben a keresztnév mellett legalább két megkülönböztető névelem is szerepel, azaz gyakorlatilag háromeleműek. Ezek a megkülönböztető névelemek általában különböző típust képviselnek: *Andreas sutor filius Chenc*; *Georgius aurifaber de Byste*; *Andreas filius Laurentii, dictus Beel*; *Valentinus filius Demetrii, Thoryan dictus, de Vyhel*; *Clemens Bondor de Lizka*; *Joannes Fenis faber* stb. Mivel az ilyen személyneveket csak nehézkesen tudnánk besorolni az egyes kategóriákba, külön csoportot hoztam létre a számukra: a **vegyes típusú nevek csoportját**.

5. Kategóriarendszerünk utolsó csoportját összefoglalóan **egyéb** néven nevezem majd. Ide tartoznak azok a nevek, amelyek valamilyen oknál fogva egyik csoportba sem fértek be. Ilyenek például az oklevél sérülése miatt csonka névszerkezetek (pl. *Stephanus*

Myklo[...]), A néhány, főként Göncről és Telkibányáról fennmaradt német személynév (*Nicolaus dictus Kabishopt; Nicolaus Pudeprucz; Johannes Windel; Johannes Grawpeuer* stb.), illetve azok a nevek, amelyeknek etimológiáját nem tudtam megállapítani (*Nicolaus Welwas; Johannes Zubul; Martinus Fonda* stb.). Szintén idetartozik néhány magyaros formájú női név: *Jochanes Tharne; Anthochne; Loches Lorinczne* stb.

3. A kategóriák kialakítása után végre rátérhetünk a személynévek csoportosítására. Anyagomat nem csupán motiváció alapján rendszerezem, hanem – ahogyan azt fent már említettem – kronológiai szempontból is, hogy a névadási szokások változásait időbeli síkon is jól ki lehessen mutatni. A felhasznált oklevelek által átfogott időszakot ezért 33 éves időszakokra bontom, az első és az utolsó szakaszt pedig ennél rövidebbre, azaz értelemszerűen csak 1303-tól, illetve 1526-ig vizsgálom majd az érintett neveket. Az egyes periódusokban a fennmaradó források és adatok száma eltérő, így például a nevek fele az utolsó két korszakból származik. A névadási szokások változásainak főbb tendenciái azonban így is remekül kimutathatók. Sorrendben 81, 261, 103, 243, 169, 525 és 484 személynévvel rendelkezünk az egyes időszakokból. Eredményeimet az 1. táblázatban ábrázoltam, hogy a legfontosabb tanulságokat könnyebben le lehessen szűrni az adatokból.

Az első fontos tapasztalat, hogy a személynévanyag a több mint két évszázad folyamán egyre heterogénebbé vált. Míg a 14. század elején a neveknek csaknem a 90%-a három nagy típushoz tartozott (egyelemű, körülírt, illetve *filius*-os típus), addig a középkor végére már több, hasonló jelentőségű névtípus is elterjedt.

Az egyelemű nevek közül az önmagában álló és a körülírt típus egyaránt veszített a jelentőségéből, de míg az előbbi a középkor végére gyakorlatilag eltűnt (az utolsó korszakban már 1%-ot sem tesz ki az aránya), utóbbi jelentős csökkenés után 5-10% körül stabilizálta helyét a névanyagban. Ez az arány nem meglepő: főként az oklevelekben előforduló női nevekkal áll kapcsolatban, még a középkor végén is. A nők önálló megnevezése, saját megkülönböztető vagy más típusú névelemmel csak a korszak utolsó évtizedeiben kezdett elterjedni. Az ilyen független elnevezések pedig gyakran már egyből magyar, nem pedig latin névformában jelentek meg (mint azt a fent idézett példák is megfelelően mutatják).

Ennél összetettebb fejlődés ment végbe a kételemű nevek között. Fontos és jól dokumentálható változás zajlott le az apa nevéből képzett személynévek esetében. A 14. század legelterjedtebb elnevezésmódja az apa nevéből latinos formában képzett név volt. Jelentőségét a század folyamán még növelte is, hiszen csaknem minden második személynévünk ebbe a kategóriába tartozott a tárgyalt időszakban. Ez az eredmény egyébként igazolja FEHÉRTÓI KATALIN ilyen jellegű megállapítását is (FEHÉRTÓI 1968: 321).

A század utolsó harmadában ugyanakkor e nevek száma gyors csökkenésbe kezdett. A névtípus forrásokból való eltűnésének üteme kifejezetten drasztikus volt: a 15. század hatvanas éveitől Mohácsig már csak 4 ilyen nevet találunk a korszak kb. 1000 személynéve között, a századforduló után pedig gyakorlatilag el is tűnt a forrásokból. Az apanév genitivusos alakja, illetve a pusztai apanév viszont ezzel párhuzamosan megerősödött. A logikusan elvárható fejlődési folyamat az lenne, hogy az előbbi veszi át a *filius*-os típus helyét, majd annak a szerepét sajátítja ki a latin birtokjel elmaradásával a pusztai apanevek csoportja. Ezzel szemben azt láthatjuk, hogy e két elnevezésmód együttesen vette át az eltűnő kategória helyét, és a teljesen magyaros pusztai apanév csak korszakunk utolsó 50-60 évében lett kizárólagos.

Évek		Egyelemű		Két- és többemű												
		magában álló	körülírást	apa nevéből képzett			helynévből képzett			megkülönböztető nevek					vegyes	egyéb
				filiosos	Gen.	puszta apan.	de	-i	puszta hn.	népnév	tul.	foglalk.		tisztség, státusz		
												lat.	m.			
1303–1333	db	17	22	33	–	1	2	–	–	–	4	1	–	–	1	–
	%	20,9	27,1	40,7	–	1,2	2,47	–	–	–	4,9	1,2	–	–	1,2	–
1334–1367	db	20	49	124	1	–	17	1	–	3	26	5	–	1	11	3
	%	7,6	18,7	47,5	0,3	–	6,5	0,3	–	1,1	9,9	1,9	–	0,3	4,2	1,1
1368–1400	db	8	19	25	5	11	3	–	3	1	13	2	–	3	3	7
	%	7,7	18,4	24,2	4,8	10,6	2,9	–	2,9	0,9	12,6	1,9	–	2,9	2,9	6,7
1401–1433	db	7	20	26	8	9	17	13	2	8	60	22	16	9	6	20
	%	2,8	8,2	10,6	3,2	3,7	6,9	5,3	0,8	3,2	24,6	9	6,5	3,7	2,4	8,2
1434–1467	db	5	20	5	14	13	3	10	6	6	36	7	11	8	12	13
	%	2,9	11,8	2,9	8,2	7,6	1,7	5,9	3,5	3,5	21,3	4,1	6,5	4,7	7,1	7,6
1468–1500	db	9	22	4	8	53	2	37	26	18	149	32	54	35	29	47
	%	1,7	4,1	0,7	1,5	10	0,3	7	4,9	3,4	28,3	6	10,2	6,6	5,5	8,9
1501–1526	db	4	35	–	1	69	3	53	11	17	119	6	54	32	27	53
	%	0,8	7,2	–	0,2	14,2	0,6	10,9	2,2	3,5	24,5	1,2	11,1	6,6	5,5	11

A helynévi eredetű személynéveink között mennyiségi szempontból nagyjából a 15. század közepéig a *de* prepozíciós személynévek voltak a leggyakoribbak. E típus középkor végéig történő szinte teljes eltűnésével párhuzamosan a köznyelvben is leggyakrabban használt *-i* képzős változat terjedt el az írásbeliségben is. Ehhez képest a pusztai helynévek aránya elhanyagolható volt.

A földrajzi névből képzett személynévek kérdéséhez kívánczik még az a megjegyzés, hogy abban az esetben, ha az ilyen személynévvel megnevezett egyén nagyobb távolságról érkezett a névadó közösségbe, a származási hely megnevezése gyakran jóval kevésbé pontos, mint akkor, ha a helyiek által ismert és a közelben lévő település lett volna az előző lakóhelye. Míg a közelben fekvő települést szinte mindig pontos néven említik (pl. *de Talya, de Zerencz, Pathakhy, de Kys Tokay* stb.), addig a távolabbi településeket sokszor csak a tájegység nevével nevezik meg (*Bakony, de Seremio, de Eerdel, de Saros* stb.). Ez az elv néha aránylag közel fekvő helyekre is érvényes (*Borsodi, Zathmar* stb.). Ha azonban a távoli származási helyet mégis néven említik, minden esetben jelentős és jól ismert településekről van szó (*Buday, de Warada, Cassoviensis, Vaci* stb.).

A tárgyalt több mint két évszázad személynévekben tükröződő nyelvi fejlődésének leglátványosabb eseménye kétségkívül a megkülönböztető nevek 14. században meginduló diadalmenete volt. Ez a változás egyúttal az öröklődő családnevek elterjedését is megfelelően dokumentálja a számunkra.

A nemzetiségre utaló elnevezések a 14. század közepétől jelentek meg, és az utolsó néhány időszakban már stabil 3,5%-ot hasítottak ki a teljes névanyagból. Ez a stabilitás, úgy vélem, nem véletlen: az ilyen személynévek csak kevésbé váltak öröklődővé, mint más típusok, így például a foglalkozásnevek. A beköltöző idegen etnikumú személyek és családtagjaik ugyanis a helyi lakossággal keveredve 1-2 generáció után már bizonyosan elveszíthették etnikai jellegű jelzőiket, és helyette más típusú megkülönböztető nevelemet kaptak. Ez a százalékos arány ezért a mezővárosok gyors népességbeli fluktuációját és az idegenek abban játszott szerepét mutatja megbízhatóan.

A különféle tulajdonságokra utaló személynévek, ahogyan azt már kifejtettem, az iménti típussal ellentétben igen nagy szerepet játszhattak a családnevek kialakulásában. Ezért is érthető, hogy ez a 14. században megjelenő névtípus a 15. századra már domináns szerepet vívott ki magának a névanyagban belül.

Figyelemre méltó a foglalkozásnevek, azon belül is a latinul, illetve magyarul szereplő foglalkozásnevek arányváltozása. Míg a 14. században névanyagunkban csak igen ritkán szerepelnek ilyen elnevezések, addig az 1400-as évek elejétől számuk hirtelen és jelentősen megnőtt. Arányuk innentől kb. 10-15% körül mozgott. Az eleinte nagyobb számú, latinul papírra vetett foglalkozásnév aránya a század közepe táján visszaesett, és ezután már a magyar foglalkozásnevek voltak leginkább jellemzőek. A középkor végén a magyar alakok jelentős része már öröklődő családnévként funkcionálhatott. Ugyanez mondható el egyébként az 1500 körül már stabil 6-7%-ot mutató, tisztségre és társadalmi státuszra utaló személynévekről is.

Adataink alapján elmondható, hogy a legdominánsabb változás, amely a vizsgált korszak névanyagában megfigyelhető, az anyanyelvi elemeknek a személynévekben történő megszorodása volt. Ez egyértelműen az okleveles gyakorlat változásának köszönhető: főként az apa- és helynévi eredetű személynéveket, illetve a foglalkozásneveket tekintve ugyanis az oklevelek írói egyre inkább a vezetéknev magyar változatát vetették papírra.

A magyar nyelv használatának ilyen irányú terjedését legjobban a megkülönböztető nevek négy nagy alcsoportján tudjuk kimutatni. Fontos megjegyezni, hogy az ilyen jellegű személynévben a középkor folyamán is végig jóval gyakoribb volt az anyanyelvi írásmód, mint más típusú neveink esetében. Néhány alaptípusban a középkor végén sem volt ritka a latin használata (pl. a *magnus*, *parvus*, *litteratus* esetében), de összességében nem ez volt a jellemző.

A magyar névforma aránya e csoporton belül a 14. században sorrendben 80% (igaz, az első időszakból csak 5 adatunk van), 62,8% és 56% volt. Ez az arány a 15. században lassan növekedett: 62%, 79,4% és 72,5%. A nagy változást azonban csak az utolsó időszak hozta meg, ekkor ugyanis a magyar nevek aránya hirtelen 97,3%-ra ugrott fel. Az eredmény megváltozása egyáltalán nem véletlen, és hitelét jelentősen növeli, hogy az utolsó két periódusból már 288, illetve 224 megkülönböztető nevet tudunk felhasználni az arányszámításhoz, ami elég stabil alapot biztosít az efféle következtetések levonására. Ezek a Mohács előtti évtizedek voltak tehát azok, amelyek az írásbeliségben a döntő változást hozták a nyelvhasználat szempontjából. Ha az 1526 utáni éveket vizsgálánk hasonlóképpen, az eredmény bizonyára további megerősítést nyerne.

A személynévben megfigyelhető magyarosodással párhuzamba állítható bizonyos latin névelemek, elsősorban a *dictus* és az ezzel egyenértékű különféle kifejezések (*apellata*, *nominata* stb.) fokozatos háttérbe szorulása is. Használatuk leginkább a tulajdonságnevekre volt jellemző. A 14. század folyamán elterjedtségük egyre nőtt. Eleinte csak a nevek 3,7%-a állt ilyen kiegészítővel, a század végére viszont már csaknem a nevek egy tizedéhez tapadt ilyen kifejezés (9,7%). Jelentőségét egészen a 15. század első harmadáig őrizte, ám az 1440-es évektől aránya hirtelen és drasztikusan lecsökkent (2,36%, majd 1,14%). Utolsó időszakunkban, a 16. század elején a fennmaradt 484 személynév közül már csak 2 (0,41%) áll *dictus*-szal, használata tehát gyakorlatilag kikapott az okleveles gyakorlatból.

Jól nyomon követhető az is, ahogy az egyelemű személynév a középkor folyamán lassan két- és többeleművé alakultak. A 14. század első harmadában több mint 48%-ot tett ki az egyelemű nevek aránya a teljes névanyagban. Ez a század végéig a felére csökkent, a középkor végére pedig tartósan 10% alatt stabilizálódott (5,9% és 8,05%). Ekkorra e nevek többségét egyértelműen a körülírt típus adta ki.

Úgy vélem, a vizsgálat eredményei a nyelvi változások, így például a magyar kifejezések elterjedése mellett összességében remekül mutatják azt a folyamatot is, ahogyan a mezővárosi hivatali írásbeliség egyre inkább napi és rutinszerű formát öltött. A középkor végén az ilyen oklevelek megszővegezését már a mezővárosoknak a helyi iskolákban pallérozódott literátus rétege végezte. Az oklevél hitelét elsősorban formaszerepére biztosította, amelybe a jogi terminológiák helyes és következetes használata, valamint a hitelesítés különféle elfogadott módszerei egyaránt beletartoztak. Ez a tény természetesen egyfajta kötöttséget jelentett az oklevél kibocsátója számára. Mégis megfigyelhető, hogy e kiadványokban sokkal inkább érvényesülhettek azok a helyesírásról alkotott és jóval szabadabb egyéni elképzelések is, melyeket a helyi írástudók a személynév papírra vetése során képviseltek, mint a „professzionális” oklevéladó szerveknél (pl. hiteleshelyek). A nevek magyaros formáinak kialakulásában nyilvánvalóan ez is fontos szerepet játszott.

Hivatkozott irodalom

- BÁCSKAI VERA 1965. *Magyar mezővárosok a 15. században. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 37.* Budapest.
- BÁLINT SÁNDOR 1963. *Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei.* MNyTK. 105. Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1956. A magyar személynevek 16. századi történetéhez. *Magyar Nyelv* 52: 144–57.
- BÁRCZI GÉZA 1980. A személynévadás általános kérdései. In: *Uő: A magyar nyelv múltja és jelene.* Budapest. 198–203.
- ENGEL PÁL 1995. Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből. *Történelmi Szemle* 37: 353–65.
- ENGEL PÁL – FEHÉRTÓI KATALIN 1996. Egy 1525. évi bácskai jobbágynévsor családnévei. *Magyar Nyelv* 92: 242–6.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1968. Egy 14. századi nagybirtok jobbágyainak személynévanyaga. *Magyar Nyelv* 64: 317–31.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969a. *A 14. századi magyar megkülönböztető nevek.* NytudÉrt. 68. Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969b. Társadalmi-gazdasági tényezők a 14. századi jobbágyág kételemű neveinek kialakulásában. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások.* Budapest. 153–6.
- FEKETE LAJOS 1955. *Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung.* 1–2. Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2005. 15. századi összeírások Szabolcs megyéből. *Magyar Nyelv* 101: 498–509.
- N. FODOR JÁNOS 2008. A magyar családnevek új szempontú rendszerezési lehetőségéről. *Magyar Nyelv* 104: 286–305.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2007. Mezővárosi személynevek a középkori Északkelet-Magyarországról. *Magyar Nyelvjárások* 45: 151–87.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2008. Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. *Századok* 142: 437–62.
- HAJDÚ MIHÁLY 1984–1985. A Garam–Ipoly közének személynevei a 15–16. században. *Névtani Értesítő* 9: 31–54, 10: 35–43.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan.* Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1961. 16. századi jobbágyneveinkhez. *Magyar Nyelvjárások* 7: 23–43.
- KREDICS LÁSZLÓ – SOLYMOSSI LÁSZLÓ 1993. *A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium.* Új Történelmi Tár 4. Budapest.
- KUBINYI ANDRÁS 1972. A magyarországi városhálózat 14–15. századi fejlődésének néhány kérdése. In: *Tanulmányok Budapest múltjából.* 19. Budapest. 39–56.
- KUBINYI ANDRÁS 2003. Családnévadás a középkori Magyarországon. In: STIRLING JÁNOS szerk., *In virtute spiritus. A Szent István Akadémia emlékkönyve Paskai László bíboros tiszteletére.* Budapest. 96–112.
- LADÁNYI ERZSÉBET 1980. Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. *Történelmi Szemle* 23: 450–77.
- LÉVAI BÉLA 1985. Szentgyörgyi jobbágynevek az 1400-as évek közepén. In: *Névtani Értesítő* 10: 28–35.
- MAKSAY FERENC 1960. A családnevek kialakulásához. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok.* Budapest. 169–71.
- MÁLYUSZ ELEMÉR 1953. A mezővárosi fejlődés. In: SZÉKELY GYÖRGY szerk., *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században.* Budapest. 128–91.
- MELICH JÁNOS 1943. Családnéveinkről. *Magyar Nyelv* 39: 265–80.

- MEZŐ ANDRÁS 1970. *A Várdai-birtokok jobbágynevei a 15. század közepén*. Kisvárdá.
- PAPP LÁSZLÓ 1955. Szabó István: Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ben. *Magyar Nyelv* 51: 258–63.
- PAPP LÁSZLÓ 1956. A 16. századi *Literatus: Diák ~ Deák* nevek kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 52: 480–1.
- SLÍZ MARIANN 2008. Az oklevélírási gyakorlat hatása a családnevek kialakulására a XIV. században. *Magyar Nyelv* 104: 186–97.
- SZABÓ ISTVÁN 1954. *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. MNyTK. 86. Budapest.
- SZAKÁLY FERENC – SZÜCS JENŐ 2005. *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. História Könyvtár. Okmánytárak 4. Budapest.
- SZÉKELY GYÖRGY 1967. Középkori kézműves foglalkozások és a családnevek kialakulása. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkonferencia előadásai*. Budapest. 206–10.
- SZÉKELY GYÖRGY 1970. Személynevek és történettudomány. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NytudÉrt. 70. Budapest. 201–8.
- TÖRÖK GÁBOR 1961. Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról. *Magyar Nyelv* 57: 236–42, 360–3.

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS

LÁSZLÓ SZABOLCS GULYÁS, Further data related to the problems of giving personal names in medieval market towns

Between the 14th and 16th centuries significant changes affected the structural patterns of Hungarian personal names. This process is usually examined in the literature on the basis of names found in different medieval registers. The most important characteristics of changes are presented in this paper by using a name stock of approximately 2000 personal names gained from market town documents spanning 200 years. Data clearly display the process of how the forms of the personal names in the charters turned into Hungarian, and how Latin elements faded away at the same time.